ravnodušnim, kao ni istraživače koji se ne moraju u biti slagati sa njima, ali ih, s obzirom na njihovu ambicioznost i svojevrsnu nekritičku prijemčivost, svakako moraju imati u vidu u svojim promišljanjima.

Safet Bandžović

Prikaz dvije sveske *Godišnjaka Centra za balkanološka ispitivanja*, izdatih u periodu 1997.-2000. godine

Dvije godine nakon prestanka rata u Bosni i Hercegovini Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka Bosne i Hercegovine izdao je, uz znatne napore i nedaće, prvu svesku *Godišnjaka* (Knjiga 28, 1992-1997). Do kraja 2000.godine izašla je i druga sveska (Knjiga 29, 2000), što znači da su za pet godina, ukupno sastavljene i izdate dvije knjige. Po opremi, kao i po izboru članaka očite su teškoće sa kojima su se susretali urednik i redakcija ovih svezaka. No, bez obzira na to, svakako treba pozdraviti nastojanje da se ovaj naučni časopis održi i nastavi sa izlaženjem. Pored *Glasnika Zemaljskog muzeja*, to je drugi časopis koji pruža mogućnost objavljivanja usko stručnih i naučnih članaka iz domena arheologije, etnologije, i nadam se prema prijeratnom profilu, iz još nekih grana društvenih nauka. Iz izbora objavljenih radova očito je da su se naučnici koji su se angažirali za nastavljanje rada Centra za balkanološka ispitivanja i njegove tradicije, u koju se ubrajao i veoma kvalitetan časopis, našli u dosta teškoj situaciji. Pomenute dvije sveske *Godišnjaka* razlikuju se međusobno, prvenstveno prema kvaliteti naučnih priloga, što je posljedica rata u Bosni i Hercegovini (1992-1995) i poslijeratnih prilika. Ova posljednja opaska odnosi se prvenstveno na stanje kadrova i njihove potencijale.

Prva izdata sveska, *Godišnjak ANUBIH*, Knjiga XXX, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 28 (1992-1997), sastavljena je uglavnom, prema navodima u Predgovoru iz pera glavnog urednika sveske dr. Zdravka Marića, od sačuvanih i poslije rata nađenih naučnih radova koji su bili prikupljani tokom 1900-1991. za *Godišnjak CBI*, a povodom 65-te godišnjice života akademika Borivoja Čovića. Tu su zastupljeni stalni suradnici Centra iz starije generacije, Fanule Papazoglu, Milutina Garašanina i Ratka Vasića iz Beograda, Idriza Ajetija i Zefa Mirdita iz Prištine, autori srednje generacije arheologa, Brunislava Marijanovića i Branka Kirigina iz Splita, te autora iz Sarajeva, arheologa Zdravka Marića i suradnika Petra Oreča, te etnologa Vlajka Palavestre i Astride Bugarski.

U drugoj izdatoj svesci *Godišnjaka*, knjiga XXXI, CBI, knjiga 29, (2000), objavljeni su radovi autora Zdravka Marića i Veljka Paškvalina iz Sarajeva, Ante Škegre iz Zagreba, te preveden, 1963. godine objavljen članak u njemačkom časopisu, Milenka Filipovića. Prema koncepciji, člancima i zastupljenim autorima očita je bila nemogućnost redakcije da prikupi radove autora i iz drugih centara, bilo bosanskih bilo iz susjednih krajeva. Ipak, koncepcija časopisa je sačuvana, iako je izbor radova i tema zavisio od trenutne situacije, što se uglavnom odnosi na drugu izdatu svesku. Sve te nedaće odrazile su se i na kvaliteti štampe, uređivanju svezaka, a naročito na grafičkim i likovnim prilozima. Tiraž sveske izdate 1997. godine je vrlo mali 200, dok je druge, izdate 2000. godine 400 komada.

Prva sveska *Godišnjaka CBI* izašla 1997. godine, mada u smanjenom obimu u odnosu na predratne sveske, sačuvala je u potpunosti koncepciju, tj. u njoj su objavljeni radovi koji se dotiču raznih aspekata balkanoloških istraživanja: arheologije, etnogeneze, socijalne strukture, paleolingvistike, usmenih predanja i etnologije. Podjeljena je na poglavlja Radovi, Kronika i In memoriam.

Pošto je ova sveska posvećena 65-godišnjici života Borivoja Čovića, Ante Škegro, tadašnji stalni saradnik Centra je vrlo sistematično sastavio bibliografiju radova (134 naslova) slavljenika, koji nažalost, nije doživio proslavu godišnjice, ili barem da vidi izdanje ove sveske. Ostali radovi su poredani kronološki, prema periodima zastupljene problematike koja je u njima obrađena.

U radu Brunislava Marijanovića *Vučedolska kultura na istočnoj jadranskoj obali*, koji se temelji na rezultatima novijih istraživanja, autor jasno, metodološki dobro postavljeno i sveobuhvatno razmatra tezu S. Dimitrijevića, postavljenu negdje 80-tih godina prošlog stoljeća, da "prisutnost vučedolske kulture sugerira kasnija jaka prisutnost ljubljanske kulture, odnosno njezinog jadranskog tipa". Marijanović prisutnost vučedolske kulture na datom području rješava u okviru ukupne problematike istočnojadranskog eneolitika. Polazeći od saznanja o posebnosti i samosvojnosti ovog područja, koje ne predstavlja periferiju drugih kulturnih kompleksa, i da razvojni procesi između ovog područja u komparaciji sa susjednim područjima nisu jednaki, nizom datih novijih činjenica, pobija raniju tezu i daje drugačije rješenje. Naime, danas je evidentna prisutnost vučedolske kulture na datom području, ali su, kao što se iz izlaganja vidi "krajnje su ograničene mogućnosti" dokazivanja njenog rasprostiranja. Zato, autor nudi drugo rješenje kroz pokušaj interpretiranja mehanizma koji dovodi "vučedolsko stanovništvo" na jadransko područje. To je potraga za ležištima bakarne rude, jer je metalurgija u ekonomici vučedolske kulture imala važan značaj, i koja je, između ostalog, bitno utjecala na veliku rasprostranjenost i širenje te kulture. Stoga su poduzimane predhodne ekspedicije na neosvojena područja da bi na njima istražili postojanje ležišta te rude. Autor, prema brojnosti i kontekstu u kojima se pojavljuje vučedolska kultura na ovom području,

iznosi shvaćanje da se mali broj takvih skupina mogao i zadržati u novom životnom okruženju, u ovom slučaju na istočnojadranskom području, doprinoseći bogatstvu i raznovrsnosti kulturnog izraza, a nikako kao faktor koji snagom nameće svoj način života.

Petar Oreč, dugogodišnji vjerni i neumorni saradnik arheologa dao je još jedan prilog pod naslovom *Nova saznanja o prapovijesnim gradinskim naseljima iz Hercegovine*. Rad se bazira na velikom iskustvu i poznavanju kraja i prirode lokaliteta koje je autor rekognoscirao. Podaci površinskih pregleda odnose se na trideset lokaliteta sa protoilirskim i ilirskim utvrđenim naseljima oko Mostara, Stoca, Nevesinja, Čapljine, Gruda, Čitluka, Širokog Brijega, Ljubuškog i Tomislavgrada. Vremenski su obuhvaćeni lokaliteti iz bronzanog i starijeg željeznog doba. Posebnu pažnju privlače podaci o četiri lokaliteta sa vjerojatnim svetištima, o kojima ima vrlo malo podataka iz prethistorijskog doba i o kojima se tako malo zna.

Rad Ratka Vasića *Bronzani mačevi sa punolivenom drškom sa ušća Morave* daje novu interpretaciju četiri objavljena mača nađena u ostavama na teritoriji oko ušća rijeke Morave u Dunav, na području sjevernog Balkana. Opća karakteristika navedenih praistorijskih mačeva iz Saraoraca, Orašja kod Dubravice, na Dunavu kod Kovinskog grada i iz samog Dunava, je njihova posebnost u ornamentu ili oblikovnom detalju u odnosu na osnovne tipove ovih mačeva izrađivanih od *XIII do X* stoljeća u srednjoj Evropi.Vjerojatno se radi o lokalnim radionicama koje su varirale i stvarale svoje proizvode.

Milutin Garašanin, se u prilogu *Značenje funeralnih maski u bogatim (kneževskim) grobovima Makedonije* zadržava posebno na pitanju, da li se upotreba funeralnih maski može vezati za etničku pripadnost pokojnika ili se radi o jednom staleškom obilježju, statusnom znaku? Kao polazišnu osnovu autor se priklanja drugom gledištu, tj. da se radi o statusnom znaku, jer je očito da nekropole u kojima su nađene funeralne maske (Trebenište, Sindos kod Soluna i Borancima u Pelagonskoj ravnici) pripadaju raznim etničkim grupacijama. Međutim, nedovoljno objavljena dokumentacija, prvenstveno o rasporedu grobova, kao i praznina koju bi ispunila antropološka istraživanja, ostavljaju mnoga pitanja otvorenim. Moderna arheologija pri ovakvim nalazima, postavlja pitanja koja bi mogla dati detaljnije podatke, kao što su: da li se radi o dvije grane kraljevske loze u Trebeništu, koji su grobovi vodećih ratnika, družina ili članova istog roda, u kakvom su srodstvu ženski grobovi u istoj grupi grobova itd. Antropološki podaci bi rješili starost i pitanje srodstva sahranjenih. Kako i sam autor podvlači, svi predloženi zaključci ostaju hipotetični. Djelomično su tome doprinijele praznine ranijih istraživanja i nedostatak interdisciplinarnih proučavanja.

Branko Kirigin, jedan od istraživača bogatih nekropola iz helenističkog vremena, u radu *Issejske helenističke funerarne amfore* obrađuje pet, po prvi

puta objavljenih amfora iz Arheološkog muzeja u Splitu, za koje se zna da potiču sa otoka Visa, lokaliteta Mrtvilo. Samo za jednu se zna da je bila kao prilog u grobu. Za ostale nema podataka o nalazu. Pretpostavlja se da su sve napravljene za istu svrhu. Međutim, taj nalaz iz više razloga pobuđuje zanimanje. Prvo, na viškim nekropolama, za razliku od ostalog helenističkog svijeta, amfora je vrlo rijedak prilog pokojniku. Drugo, ove amfore nisu izrađene u poznatim standardnim radionicama sa pečatima i određenim veličinama bilo da su služile za transport vina ili ulja, bilo da su nalažene kao prilozi u grobovima. Izdvaja ih i njihova izrada, kao i pomanjkanje pečata. Znači, radi se o proizvodu nekog lokalnog zanatlije koji ih je izrađivao samo za ove svrhe. Sve to je navelo autora na dublja proučavanja pogrebnog ritusa tog perioda, a posebno stavljanja amfora u grobove. Međutim, kao što i sam autor navodi to je još dosta nerazjašnjena pojava. Na kraju je sačinjen i katalog pet nađenih amfora, koji može dobro poslužiti za eventualne slične, netipične nalaze ove vrste.

Zdravko Marić, koji je već objavio dva velika rada o rezultatima iskopavanja grada Daorsona, centra plemena Daorsa u prilogu *Unutrašnja vrata akropole ilirskog grada Daorsona (Ošanići, Stolac)* objavljuje nov detalj sa akropole u Ošanićima. Na izuzetno iscrpan način daje sve relevantne podatke u jednoj od kapija u bedemima akropole, datiranih od III stoljeća do polovine I stoljeća p.n.e. Ovaj rad je dopuna saznanjima o lokalitetu, na kojem sigurno još stoje neotkriveni mnogi detalji.

Fanula Papazoglu je dala jezgrovit prilog *O zavisnom seljaštvu kod Ardijejaca i Dardanaca* , koji osvjetljava pored navedenog problema u naslovu, već i ekonomsku moć ovih plemena u odnosu na još moćnije ekonomske zajednice. U prvom dijelu rada, autorica je kroz detaljnu analizu dva historijska izvora pokazala koliki su trud, akribičnost i znanje potrebni da bi se došlo do suštine rješenja ove vrste problema. Analiza tih izvora je obuhvatila razmatranje svih podataka, ocjenu njihove vjerodostojnosti, povezivanje sa relevantnim podacima drugih antičkih autora, kao i analizu njihovog poimanja i interpretacije. U drugom sloju istraživanja obuhvaćena je analiza i diskusija o rješenjima do kojih su došli drugi istraživači koji su se bavili istim ili sličnim problemima.

Tek u drugoj polovini rada, autorica rasvjetljava postavljeni zadatak, tj. daje analizu svih aspekata društvenog položaja zavisnog seljaštva "prospelata" kod Ardijejaca i "duloa" kod njihovih susjeda Dardanaca. Pri tome daje slijedeće mišljenje: da su oba plemena regrutirala zavisno seljaštvo od pokorenog stanovništva sa osvojenih teritorija, što znači, da se kod tih plemena u status zavisnog seljaka nije došlo unutarnjim ekonomskim razvojem.

Razlika u statusu ovog sloja stanovništva kod oba plemena je različita. Kako autorica navodi, izgleda da su Ardijejci, osvajajući neku teritoriju, podjarmili cijelo stanovništvo ili pleme koje je kao cjelina plaćalo dadžbine i

išlo u rat. Prema tome, u njih nema individualne zavisnosti koja je pak bila izražena kod Dardanaca. Kod ovih potonjih su pojedini članovi plemenskog roda raspolagali određenim brojem potčinjenih zavisnih stanovnika, od kojih su ubirali plodove zemljoradnje ili su ih u ratno doba regrutirali. Iz svega proizilazi da se ne radi o klasičnim robovskim odnosima, što autorica posebno podvlači, jer se kroz naučnu literaturu provlače i takva mišljenja.

U prilogu Zefa Mirdite *Encore une fois sur le probleme d'ethnogenese des Dardaniens* pokazuju se sve teškoće na koje se nailazi pri razmatranju otvorenih pitanja etnogeneze, u ovom slučaju plemena Dardanaca. Na početku autor razmatra pitanje sadržaja termina "etnogeneza" kao i, koliko pri proučavanju ovog problema mogu pomoći arheologija, komparativna indoevropska lingvistika i podaci antičkih pisaca. Odmah na ta pitanja i odgovara, uz davanje mnogih primjera, da arheologija može malo pomoći, tj. jer se pomoću nje ne može etnički identificirati arheološki materijal-barem ne u prethistoriji. Lingvistika također, prema metodi koju upotrebljava ne može dati doprinos rješenju problema etnogeneze. Drugo postavljeno pitanje je koliko svi dosadašnji rezultati dobijeni arheološkim i paleolingvističkim istraživanjima odražavaju etnogenetske procese. Pošto postoji razmimoilaženje između genealoškog stabla i pravih etnogenetskih linija, autor se pita, kako riješiti taj fundamentalni problem.

Nakon razmatranja nekih od dosadašnjih rezultata, nameću se pitanja poput: da li se mogu vezati Dardranci sa etnoilirskom kulturnom grupom. Ako te dvije grupe dovedemo u vezu, koji je zajednički faktor u etnogenetskom procesu Dardanaca, i koji je stvaran dio u glavnom etnogenetskom procesu, ili ćemo ga samo uzeti kao jedan aspekt faktora "ilirizacije". Odgovor autora je, da je još rano za rješenje etničke strukture teritorije koju su naseljavali Dardanci, tj. njene "ilirizacije" u predrimskoj epohi. Ipak, poslije analize historijskih izvora, tj. podataka koje daju antički pisci, arheoloških izvora, geopoložaja Dardanaca, plemenske organizacije, dolazi do zaključka da su Dardanci rezultat etnogenetskog procesa u kojem su izraženi elementi mediteranskog supstrata (Pelazga), a adstrata kao refleksa u kontaktnoj zoni, kao i superstrata u pojedinim političkim prilikama. Iako se sve to reflektiralo na njihov individualitet i različitost od drugih ilirskih plemena, njihova etnička pripadnost je neosporno ilirska. To potvrđuju i rezultati arheoloških i lingvistička proučavanja.

Vlajko Palavestra je dao dva priloga. Mada su različita po sižeima koje obrađuju, zajednička crta ih veže za stare kamene nadgrobne spomenike. U prilogu *Svatovska groblja*-problem istraživanja, izlaganje se odnosi na temu susreta svatova koji su se pobili i izginuli kod navedenih spomenika. Analiza ovih predanja pokazala je da se to najčešće odnosi na nekropole ili pojedinačne spomenike, srednjovjekovne spomenike-stećke iz XIV i XV stoljeća, i na manja muslimanska groblja iz raznih perioda osmanske vladavine. Takva predanja su rasprostranjena u BiH, Crnoj Gori, Kosovu, Makedoniji i dijelovima Hrvatske.

Ima ih i u epskim pjesmama, posebno muslimanskim. Za neka predanja bi se mogli naći i historijski podaci, ali građa je još neistražena.

Istražujući ovu temu, autor konstatira nekoliko činjenica: da je fond raspoloživih podataka o predanjima o svatovskim grobljima do danas relativno oskudan i razbacan po objavljenim ili arhivskim zapisima i da fenomen "svatovskih grobalja" u našoj nauci nije rasvijetljen. Stoga daje određene pravce za izučavanje tog materijala: da se prikupi nova građa-na terenu, u arhivima, iz literature kako bi se sakupio zadovoljavajući fond građe; da se prouče svi do sada prikupljene podaci, ocijene dostignuti rezultati, te utvrde pravci budućeg rada na osvjetljavanju problema *Svatovskih grobalja* i usmenih predanja o njima. Posebno, ističe rad na književno-historijskom pravcu istraživanja, pod pretpostavkom da su usmena predanja izazvana postojanjem starih nadgrobnih spomenika iz kasnog srednjeg vijeka ili osmanskog perioda, kojima među živima nema pametnika u stanovništvu. Takva istraživanja bi mogla rasvijetliti genezu usmenih predanja i doprinijeti istraživanju geneze usmenih predanja u usmenoj književnosti uopšte. Uz to ide istraživanje eventualnih historijskih podataka o realnim sukobima svatova u prošlosti, te izvršiti kartiranje svih relevantnih lokaliteta, tj. raspored usmenih predanja i usmene epske poezije o "svatovskim grobljima". Kao dopunu, treba istražiti etnološke podatke koji se odnose na običaje, pravo i običajno ponašanje svatovskih povorki na konjima. U obzir treba uzeti i pretpostavke da su predanja mogla nastati na osnovu realnih događaja u prošlosti, koji su se održali u historijskoj svijesti naroda, kao i na osnovu sjećanja na drevna tradicijska uvjerenja o otmicama djevojaka i o sukobima suparničkih strana, te oružanih sukoba između svatova. Sve to bi moglo biti paleobalkansko nasljeđe dublje starine. To su predanja koja predstavljaju refleks arhaičnih paleobalkanskih običaja.

Drugi prilog Vlajka Palavestre je *Usmeno predanje o prehistorijskom tumulusu u Umčarima*. Ovo predanje mu je bilo povod za analizu rasprostranjenih priča o zakopanom blagu i pokušaju njegovog prisvajanja. Prva konstatcija je, da je tradicijsko predanje o zakopanom blagu u raznim varijatama rasprostranjeno u usmenoj tradiciji naših i drugih naroda. Tih priča može se čuti u nekoliko sižejnih verzija, čijih nekoliko sličnih varijanata autor navodi. Zajedničke sižejne čestice o zakopanom blagu su: traženje blaga; čuvari blaga-nevrijeme, mitska povorka vojske; obaveza apsolutne šutnje; bijeg prekršitelja tabua; doživljaji u susretu sa onostranim fantastičnim svijetom. Autor navodi brojne i višeznačne paralele iz narodnih vjerovanja u mitska bića, što je po njemu potvrda drevnih predodžbi, ali i dokaz prilagodljivosti tradicijskih modela usmene komunikacije aktuelnoj konkretnoj situaciji (pojava austrougarskih vojnika koji su često po Bosni tražili blago na arheološkim lokalitetima). U istinski memoratski sadržaj pripovjedači upliću tradicijsko znanje o mitskim i fantastičnim bićima i pojavama. Na kraju se vraća usmenom predanju o tumulusu u Umčarima kod Čaj-

niča, koje ga je potaklo na analizu ove vrste predanju, jer u sebi sadrži sve drevne mitske predstave o svijetu mrtvih u koje se sve manje i rjeđe vjeruje, što samo dokazuje da su te predstave univerzalne i vanvremenske, a usmena tradicija žilava i sposobna da se prilagodi svakom dobu i stvarnim situacijama.

U radu Astride Bugarski *Kamene kuće Livanjskog polja i njihovi graditelji.-Prilog proučavanju bosanskohercegovačke graditeljske baštine*, autorica je pošla od slijedećeg pitanja, da li se u kontaktnoj zoni sa prodorom novog građevinskog materijala počinju graditi kuće novih arhitektonskih karakteristika za tu sredinu, ili i te kuće zadržavaju od ranije uobičajen oblik, prostornu strukturu i druga arhitektonska obilježja? Analiza materijala i prezentiranje činjenica potkrepljuju zaključak da je primjena novog materijala dovela do širenja kuća novih oblika, a u tom procesu, prema zaključku autorice veliku ulogu imalo je i doseljeno dalmatinsko stanovništvo. Polazni nedostatak za širu elaboraciju materijala je nedostatak podataka i komparativnog materijala iz okolnih krajeva, tj. unutarnje zone dinarskog krša (Cetinska i Vrlička krajina, Duvanjsko polje i Posušje), tako da se i odgovori na neka pitanja u vezi kamenih kuća u livanjskom području još ne mogu dati (lokalne karakteristike, zajednički elementi kuća na cijelom području i sl.) što je i autorica i naglasila. Ipak je na kraju dala kratak osvrt na uporedne pojave i rasprostiranje gradnje kamenih kuća na drugim područjima. Podaci ovakvih proučavanja su tim vrijedniji jer kamene kuće, koje su donedavno bile toliko karakteristične za cijelu zonu dinarskog krša brzo nestaju pred najezdom jeftinije gradnje industrijskim građevinskim materijalom. Međutim, istim procesom zamjenio je kamen kao prirodan građevinski materijal u južnim zonama BiH drveni i zemljani građevinski materijal. Zona pomjeranja gradnje kamenih kuća proširila se krajem XIX. i početkom XX stoljeća, kada se širi od jadranskog zaleđa ka unutrašnjosti. U Livanjskom kraju, kontaktnoj zoni, paralelno se do polovine XX stoljeća, i to u sjeverozapadnom području zadržala i brvnara. Kuće na drugim područjima Livanjskog kraja, čiji su zidovi građeni od kamena, nisu pokrivane kamenim pločama nego ostalim prirodnim materijalom i crijepom.

Drugi dio rada posvećen je razmatranjima o socijalnim uslovima širenja kamenih kuća. U osmansko vrijeme gradile su se od kamena samo begovske kule. Promjenom političke i društvene situacije, po dolasku austrougarske vlasti, kada se ukida kmetstvo i kada je bio siguran ostanak stanovništva na zemlji počinje dosta intenzivna izgradnja kamenih kuća. Gradnja ovakvih kuća je naročito uzela maha između dva rata, da bi poslije Drugog svjetskog rata jeftiniji industrijski građevinski materijal počeo zamjenjivati gradnju kamenom.

U trećem dijelu je dat podrobni opis klesarske obrade kamena i gradnje, stereotipne kamene kuće u livanjskom kraju, "kuće na dva boja", njenog položaja, unutrašnjeg rasporeda, opis otvorenog ognjišta i njegov smještaj u kućama različitog tipa, te razne pregradnje unutarnjeg prostora, tokom vremena,

a najčešće uzrokovane porodičnim uslovima. Uz analizu oblikovanja kuće i unutarnjeg prostora, daje se i geneza primarnog oblika kamene kuće na dinarskom području, nastala od pravokutne brvnare, dok je u zaleđu brvnara bila kvadratne osnove: razvoj oblika krova na kućama u Livanjskom kraju gdje vrlo brzo počinju promjene, od primarnog četveroslivnog, dolazi do dvoslivnog krova sa blažim nagibom. U zadnjoj fazi razvoja livanjske kamene kuće zapaža se znatno udaljavanje od dinarskih korijena, što je i uslovljeno tipom zadružnog domaćinstva, koja su se uglavnom opredjeljivala za gradnju takvih kuća. Zaključak autorice, poslije detaljnih opisa i analize materijala na terenu je da je prihvatanje kamena u prvo vrijeme dovelo do pojave modificiranog oblika autohtone kuće, a za kratko vrijeme došlo je do ekspanzije kuća novih arhitektonskih karakteristika. Cijelom, ubrzanom procesu gradnje i oblikovanja kamenih kuća na ovom području doprinijela je i migracija stanovništva iz zaleđa jadranske obale, koje je bilo vično ovakvoj gradnji.

U rubrici "Kronika" objavljen je prilog Idriza Ajetija pod naslovom *Na stogodišnjicu smrti Franca Miklošića.* Namjera autora je prikaz Miklošićevog doprinosa balkanističkim proučavanjima, sa naročitim osvrtom na njegov rad kao utemeljitelja albanističkih nauka. Pri tome se osvrnuo i na metode onovremenih lingvističkih proučavanja i njihov nedostatak sa današnjeg aspekta razvoja metoda u tom domenu. Prema Ajetiju, Miklošić predstavlja cijelu epohu u slovenskoj filološkoj i lingvističkoj nauci, koju je postavio na nove temelje, kroz projekat *Studije slovenskih jezika.* Balkanološke studije je shvatao sveobuhvatno, kroz uzajamno proučavanje historije, jezika i kulture balkanskih naroda. Unutar toga bavio se ispitivanjem leksičkog fonda i proučavanjem albanskog jezika. Međutim, primjenom onovremene metode unutrašnja struktura i zakonitosti albanskog jezika su zapostavljeni. Metoda provedena u etimološkim studijama, također, je danas pretrpjela kritiku, jer je naučnike udaljavala od područja albanskog jezika. Miklošić je posebnu pažnju posvećivao posudenom dijelu u leksičkom fondu albanskog jezika. Udario je čvrste temelje nauci o balkanologiji i albanologiji, i utvrdio je uzajamne odnose među balkanskim jezicima. U tim odnosima ističe se važna uloga albanskog jezika u kojem se čuva obilje paleobalkanskih jezičkih crta. Na kraju se autor Ajeti osvrnuo i na Miklošićevo mišljenje o bitnim fonetskim pojavama u albanskom jeziku.

Na kraju ovog broja je rubrika In memoriam, sa sjećanjima koja je napisao Zdravko Marić za oba barda bosanskohercegovačke arheologije u periodu između ratova od 1945. do 1992. godine, oba akademika Alojza Benca i Borivoja Čovića.

Kao prvi u dosta kratkom nizu autora priloga druge poslijeratne sveske *Godišnjaka* (1997-2000) preveden je i štampan već objavljen rad na njemačkom jeziku u "Südost Forschungen", München 1963., *Baština srednjevjekovnih rudara Sasa u južnoslavenskim zemljama*, od Milenka Filipovića. Iako je tekst star, sa

navedenom starijom već odavno poznatom i iskorištenom literaturom, redakcija se odlučila da ga objavi na bosanskom jeziku, procjenivši da je vrijedan i potreban našoj naučnoj javnosti. Boljem poznavaocu problematike srednjovjekovnog rudarstva, u Srbiji, Makedoniji, Bosni i Bugarskoj, nažalost, ovaj rad neće pomoći, ali bi neki rezultati terenskih istraživanja autora mogli pomoći etnolozima. Jedna od komponenata proučavanja nekih aspekata bosanskog srednjovjekovlja (na pr. rudarstva, društveno-političkih jedinica i njihov opseg) je svakako i paleoetnologija na koju sve više ukazuju naši naučnici. Međutim, u Bosni Hercegovini se na tom polju još nije učinilo skoro ništa. Osnovna namjera pisanja ovog rada je bila da se pokažu uticaji i elementi koje su svojim boravkom ovdje Sasi unijeli u narodni život. Međutim, stiče se utisak da je to bio vrlo težak zadatak iz niza objektivnih razloga. Dva od njih su bitna: a/ o tome nisu vršena dovoljna istraživanja, b/ burne promjene stanovništva. Poznavajući dobro srednju Bosnu, sugerira da proučavanja ovog problema treba poduzeti u rudarskim bazenima srednje i sjeverozapadne Bosne. Stoga, Filipović, upotrebljavajući objavljene historijske i druge podatke, kao vrstan stručnjak iznosi, u najvećem broju pitanja svoje mišljenje (a ne zaključke) o nekim pojavama i suprotstavlja se mišljenjima autoriteta kao što su Dinić, Radonić, Jireček i dr. Ovdje bih izdvojila neka od njih koja će biti važna za dalja proučavanja. Metodološki je Filipović prvo uzeo u obzir sve poznate izvore i podatke da bi na kraju po svakom od njih iznio svoja gledišta. Članak je podijelio na poglavlja, ne dajući im naslove ali je očito da idu ovim redom: I Historija, II Etničke grupe III Rasni tipovi, IV Riječi njemačkog porijekla, V Toponimija, VI Gradsko stanovništvo, VII Nošnja, VIII Običaji i IX Vjerovanja. Ovdje će biti navedeni samo neki primjeri koji bi mogli ukazati na pravce daljeg promišljanja u rješavanju nekih pitanja, u ovom slučaju iz srednjovjekovnog rudarstva, a šire gledano i nekih problema i primjenu metoda na određena etnološka pitanja. Radi lakšeg praćenja pisaćemo brojeve poglavlja iz kojih će biti navedeni odredeni rezultati ili mišljenja autora.

I. Mišljenje autora koje se odnosi na poslovenjavanje Sasa, se razlikuje od prijašnjih konstatacija, a to je da su se Sasi pretopili u slovensko stanovništvo tek po dolasku Osmanlija u ove krajeve kada je rudarstvo u XVI stoljeću zamrlo, a dio stanovništva je emigrirao. On, za razliku od Dinića, insistira, ne na malobrojnosti Sasa, već na njihovoj pokretljivosti, što se odražava na rasprostranjenosti toponima saskog porijekla. Pretpostavlja da su Dubrovčani bili most u poslovanju Sasa i domaćeg stanovništva (iste su religije i oba etnička elementa su živjela u gradovima) a time i učestvovali u poslovenjavanju Sasa, malobrojnih i istrgutih iz matice.

II. Filipović konstatuje da proučavanja porijekla stanovništva u rudarskim bazenima u kojima su provedena nisu otkrila tragove saskih etničkih elemenata. Možda bi se ono moglo prepoznati u imenu ponekog roda: Utmani, Alimanci.

III. S prethodnim poglavljem je u vezi i primjedba Filipovića o postojanju stanovnika naročito u centralnoj Bosni koji imaju karakteristike nordijskog tipa i gdje su katolici i starosjedioci muslimani. Međutim, tu sam sebi protivurječi konstatirajući da se ne zna kojem rasnom tipu su pripadali sami Sasi, a drugo konstatacijom da nisu vršena antropološka ispitivanja, neophodna za donošenje bilo kakvih zaključaka pri rješavanju ovog pitanja.

IV. Riječi njemačkog porijekla, prvenstveno su se zadržale u živoj rudarsko-topioničarskoj i ugljarskoj terminologiji. U četiri Zakona o rudarstvu XVI stoljeća, za vrijeme osmanske vladavine ima oko 70 njemačkih termina vezanih za rudarstvo. Van te djelatnosti u XV stoljeću spominju se šusteri i šnajderi. Danas je ponegdje teško razlučiti koje su riječi njemačkog porijekla ponovo došle austrougarskom vlašću u ove krajeve. Ni u ovom domenu nisu vršena proučavanja narodnog govora.

V. Toponimi kazuju gdje je bilo Sasa, ali ne i u koje vrijeme. Prema Filipovićevim ispitivanjima u mjestima u kojima je rad u rudnicima počeo za vrijeme osmanske vladavine nema takvih toponima ili su rijetki.

Najčešće su toponimi od imena Sas ili Njemac –najpouzdaniji tragovi, ili od rudarskih termina njemačkog porijekla koji su posredan trag, jer su ga mogli davati i domaći rudari.

VI. Prema historijskim izvorima Sasi su bili gradsko stanovništvo sa upravnom i vjerskom autonomijom. O tipu i izgledu naselja ne znamo ništa. Filipović pretpostavlja da bi slijedeće pojave mogli biti tragovi saskog prisustva, a to su ime Placa (od platea) koje se javlja samo u Fojnici Kreševu, zatim kuće u Varešu sa upravno postavljene, tj sa užim zabatom na ulicu, te upotreba gvozdenog tronožca na ognjištu-sadžak u Bosni, na cijelom Balkanu. Iako daje paralele za te pojave, ipak sve to ne djeluje mnogo uvjerljivo.

VII. Što se uticaja Sasa na nošnju tiče sve je u domenu pretpostavke. Autor misli da su vjerojatno Sasi uticali na nošnju domorodaca, ali vremenom i obratno. Iznosi neke primjere iz predjela gdje se stanovništvo bavilo rudarskom djelatnošću. Prema Filipovićevim istraživanjima stanovništvo u srednjoj Bosni, Sloveni, od starine nose varošku odjeću. Navodi i ime jedne vrste pokrivala za glavu kod žena i nošenje šešira kod muškaraca kod katoličkog stanovništva u srednjoj Bosni-Kreševo, Fojnica, Borovica.

VIII. Pri razmatranju običaja Filipović pretpostavlja da je dizanje bajraka na Ivanjdan 24.maja u Kreševu i običaj ubadanja lipovih grančica u tek posijane njive na Spasovdan u nekim područjima u Srbiji podsjeća na njemački običaj podizanja majskog drveta (maibaum).

IX. U vjerovanjima stanovništva na Balkanu koje se bavi rudarskim poslom sreće se priča o duhu na dnu rudnika. U nekim krajevima se zvao perkman, a u svim vjerovanjima ima izgled patuljka. Od njegovog raspoloženja

zavisi i sreća rudara te ga ne smiju uznemiravati. Filipović piše da su ta vjerovanja "vjerovatno od Sasa" gdje se javlja analogni motiv srebrnog cara.

Zdravko Marić u prilogu *Helenistički uticaji na ilirsko pleme Daorse* dao je skraćenu verziju svojih obimnih proučavanja Daorsa. To se vidi i prema navedenoj literaturi kojom suvereno vlada, a i prema njegovim objavljenim radovima navedenim u fusnotama. U ovom radu je dao jedan segment obrađen čisto arheološkom metodom, tj. nabraja i opisuje lokalitete i materijal sa njih, koji se nalaze na Daorskom području (u okolini Stoca, Čapljine, Neuma). Uz to nabraja nalazišta helenističkog novca. U drugom dijelu rada daje skraćeni opis arheološkog nalazišta Gradina kod Ošanića za koji, kao glavni istraživač, smatra da je bio grad Daorsoi, tj. centralno naselje plemena Daorsa. Uz to idu i kratka razmatranja svih relevantnih aspekata vezanih za jedno takvo središte. Za ovaj lokalitet može se reći da je epohalan u okvirima naše arheologije, ali isto tako da je isti autor vrlo uspješno i meritorno već dao niz članaka na tu temu.

Ante Škegro objavljuje, već po drugi puta, u vrlo kratkom periodu iste rezultate u bosanskohercegovačkim časopisima i na istu temu, samo ovaj puta na njemačkom pod naslovom *Bergbau der Romischen Provinz Dalmatien* . Očito da rad tolike dužine i sa tolikim navodima nije pisan specijalno za ovaj *Godišnjak*, kao što je to slučaj sa svim prethodnim radovima objavljivanim u ovom časopisu. Sličan rad je objavljen u *Prilozima* Instituta za istoriju 1999. godine. Redakcija *Godišnjaka* ga je vjerojatno ih vatila radi nedostatka drugih radova. Navedene činjenice ne umanjuju značaj ili kvalitetu samog rada, već suvišnost njegovog objavljivanja. Vrlo sistematizirano autor daje svu poznatu, prikupljenu (historijsku, epigrafsku i arheološku), vrlo bogatu gradu koja se odnosi na temu rudarstva u Bosni i Hercegovini u antičko doba. Međutim, kao i svi radovi koji se odnose na rudarstvo i metalurgiju, bilo da tretiraju praistorijski, antički ili srednjovjekovni period, i ovaj rad ne donosi nove terenske rezultate koji se tiču same rudarske tehnologije. To je posljedica pomanjkanja terenskih interdisciplinarnih istraživanja arheologa, paleoetnologa, inžinjera rudarstva i geologa.

Rad Veljka Paškvalina *Skulptorske i klesarske radionice u antičkim krajevima u zaleđu Salone i Narone* obrađuje područje unutrašnjosti provincije Dalmacije na kojem nije bilo velikih majstorskih klesarskih radionica kao u većim urbanim centrima blizu granica današnje teritorije Bosne i Hercegovine (Salona, Narona, Siscija i Sirmijum). U municipalnim centrima u zaleđu jadranske obale radile su klesarske radionice za potrebe lokalnog stanovništva. Autor je uzeo u obzir dvije vrste podataka za ubiciranje takvih radioničkih centara. Jednu vrstu čine nalazi nedovršenih klesarskih djela. Druga grupa nalaza ne daje tačne podatke o lokaciji radionica već se prema stilskim odlikama ili uticajima iz susjednih većih centara može odrediti područje djelovanja nekih od tih radionica.

Drugi prilog Veljka Paškvalina *Ilirsko pleme Desitijata srednje Bosne u rimsko doba i rekognosciranje njihova područja* je studija. U njoj autor sistematizirano i dokumentirano izlaže građu vezanu za pojedine segmente problematike vezane za panonsko-ilirsko pleme Dezitijata. Već u samom naslovu je jasno da se radi o dva osnovna dijela: prvi dio se odnosi na definiranje kulturno-historijske problematike ovog plemena, a u drugom autor daje rezultate svog terenskog rada u okviru projekta koji je vodio sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i koje je većim dijelom objavio. Sintetizirajući sve te podatke, dao je zaokruženu sliku dosadašnjih saznanja o Dezitijatima i riješio neke probleme koji su donedavno bili otvoreni. To se, prije svega, odnosi na zaokruženje teritorije na kojoj je živjelo pleme Dezitijata, na uzroke i uslove koji su doveli do premještanja njihovog političkog centra iz okoline Breze u okolinu Bugojna. Analizirajući kultne i sepulkralne spomenike sa njihovog područja donosi dosta čvrste zaključke o susretanju dviju komponenti upliva na teritoriji centralne Bosne iz Panonije i iz najvećeg antičkog centra Salone. Ista situacija će se ponavljati i kroz period kasne antike i cijeli srednji vijek.

Slobodno se može reći, da je ovaj posljednji i najbolji rad primjeren časopisu kakav je *Godišnjak*. Nadati se da će slijedeći broj *Godišnjaka* opravdati nastojanja naučnika iz Centra za balkanološka ispitivanja, da i pored svekolikih teških, prvo ratnih, zatim materijalnih, a napose kadrovskih uslova održe kvalitet i renome ovog i te kako značajnog časopisa.

Lidija Fekeža

O genezi ideje bosanske, bošnjačke nacije: Nad knjigom i u povodu knjige Envera Redžića

Knjiga s naslovom *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke* i podnaslovom *Geneza ideje bosanske, bošnjačke nacije* je stručno i naučno izazovno djelo bosanskohercegovačkog *akademika dr. Envera Redžića* koje će zbog široke palete predstavljenih saznanja i stanovišta drugih istraživača i iznesenih autorovih tumačenja i ocijena ostati još dugo u dialoškoj žiži među istoričarima i drugim društvenjacima. Ujedno, zaokupljaće pozornost i ostalih za fenomen naciona, naciona povezanog sa geopolitičkim kontekstom Bosne i Hercegovine, zainteresiranih čitalaca. Ni ovih nije mali broj, dapače i više od prvo pomenutih, jer je naprosto teško nailaziti na ljude za tu tematiku nezainteresirane. Stoga, tiraž od 500 primjeraka u kojima je knjiga štampana, sigurno, neće moći udovoljiti svim znatiželjnicima odnosno onima koji bi je htjeli pročitati.